

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У статті, відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України, розглядаються питання, що мають проблемний характер і стосуються забезпечення права на захист як засади кримінального провадження, визначення процесуального статусу деяких його учасників, які відносяться до сторони захисту, а також інших учасників процесу, що захищають свої інтереси або інтереси інших осіб.

Ключові слова: кримінальне провадження, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, потерпілий, свідок, адвокат представник, процесуальний статус.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), який набув чинності 20.11.2012 р., зумовлює початок нового етапу реформування кримінально-процесуальної діяльності, що потребує як теоретичного, так і практичного його підґрунтя.

Багато із запропонованих у новому КПК України новел на теперішній час ще не мають практичного напрацювання. Саме тому актуальним уявляється обговорення деяких процесуальних положень, які в подальшому створять необхідні умови для практичного застосування кримінальних процесуальних норм.

Перш за все звернемося до ст. 2 КПК України, в якій сформульовано завдання кримінального провадження: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений

або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [4].

Наявність такої складової, як охорона особистого і публічного інтересів у кримінальному провадженні повністю відповідає ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Практична реалізація цих конституційних засад у кримінальному процесі можлива лише за наявності усвідомлення кожною особою в ході кримінального провадження свого процесуального положення (статусу). Це надає їй можливість ефективно реалізувати свої процесуальні права і захищати процесуальні інтереси, виконуючи відповідну процесуальну функцію.

Питання, що стосуються здійснення завдань кримінального судочинства, визначення процесуального статусу учасників процесу і захисту їх інтересів неодноразово привертала увагу вчених-процесуалістів і були предметом дослідження у працях С. А. Альперта, Л. О. Богословської, В.Д. Бринцева, Т. В. Варфоломєєвої, Ю. М. Грошевого, В. О. Коновалової, О. В. Капліної, П. А. Лупинської, В. Т. Маляренка, В. І. Мариніва, М. А. Маркуш, Ю. І. Стецовського, М. С. Строговича, А. Р. Туманянц, Ю. В. Хоматова, О. Г. Шило, Ю. П. Яновича та ін. Але прийняття нового КПК України потребує і нових поглядів на кримінально-процесуальну діяльність, розробку як уже існуючих, так і нових теоретичних і практичних положень щодо визначення процесуального статусу тих учасників процесу, які виконують функцію захисту (а також інших учасників, які отримують правову допомогу або надають її у процесі кримінального провадження), окреслення їх прав, зокрема права на захист.

У зв'язку з цим метою даної статті є дослідження деяких проблемних питань забезпечення права на захист, як засади кримінального провадження, а також надання правової допомоги або її отримання учасниками процесу,

визначення їх процесуального статусу, окреслення прав і обов'язків, що має на меті створення належних умов для вирішення завдань кримінального провадження, які закріплені у ст. 2 КПК України [4].

У теорії кримінального процесу існує класифікація суб'єктів кримінального процесу, а самі суб'єкти – це державні органи та посадові особи, які здійснюють провадження по кримінальній справі, а також інші юридичні, посадові та фізичні особи, залучені у сферу кримінального провадження, у зв'язку з чим вони є носіями певних прав і повинні виконувати певні обов'язки [3, с. 80]. Під особою, котра бере участь у кримінальному судочинстві, вчені-процесуалісти розуміють фізичну або юридичну особу, яка залучається до кримінальної процесуальної діяльності на підставі відповідного процесуального рішення або в силу закону, наділена процесуальними правами та обов'язками й виконує у зв'язку з цим відповідну процесуальну функцію [12, с. 12]. У кримінальному процесі – це функція обвинувачення, захисту і вирішення справи (правосуддя). Перевагою нового КПК України стосовно цього питання є те, що в ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» в п. 19, відокремлюючи процесуальні функції, вказуються сторони кримінального провадження: з боку обвинувачення – слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Аналізуючи ст. 20 КПК України, яка закріплює одну з конституційних засад кримінального провадження – «Забезпечення права на захист», можна дійти висновку, що деякі її положення, у порівнянні зі ст. 21 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. – «Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист» – більш вдало розкривають сутність цієї засади кримінального провадження [5, с. 19]. По-перше, позитивним

є факт визнання у ст. 20 КПК України засудженого та виправданого як осіб, які мають право на захист і цей захист їм забезпечується з боку держави.

З цього приводу можна навести Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина *Трояна Антона Павловича* щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р. Конституційний Суд України вирішив: в аспекті конституційного звернення положення ст. 24 Конституції України стосовно рівності громадян у конституційних правах, свободах та перед законом у взаємозв'язку положеннями ч. 1 ст. 55, п. 2 ч. 3 ст. 129 Основного Закону України щодо захисту судом прав і свобод людини і громадянина та рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом треба розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в судах усіх юрисдикцій, спеціалізації та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань [10].

По-друге, заслуговує на увагу закріплення у ч. 3 ст. 20 КПК України можливості надання підозрюваному, обвинуваченому безоплатної правової допомоги за рахунок держави. Важливими кроками в цьому напрямку є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу», який створює реальні можливості отримання безоплатної вторинної правової допомоги (стосовно кримінального провадження) [9]. Варто зазначити, що КПК України встановлює єдиного суб'єкта, який у кримінальному провадженні має право виступати як захисник – це адвокат (ст. 45 КПК України). Ця обставина має позитивне значення як для особи, яка потребує захисту, так і для кримінального провадження в цілому. В юридичній літературі слушно зазначається, що саме у кримінальних справах найчастіше зустрічаються різноманітні порушення прав людини, на стороні яких стоїть адвокат. У таких справах на кону стоять дуже вагомні речі, тому захист не може бути довіреним неспеціалісту [7, с. 13]. Інші,

приділяючи увагу статусу саме адвоката, визнають, що єдиною, головною відмінністю адвокатури як суб'єкта надання правової допомоги є власний адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності. Цей особливий статус покликаний забезпечити ефективність правової допомоги адвоката порівняно з юридичними послугами, що надаються в Україні іншими суб'єктами [2, с. 14]. Нині інститут адвокатури потребує підтримки з боку держави. Важливу роль у цьому відіграє прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Саме на адвокатів покладається обов'язок забезпечити захист особі й надання їй безоплатної правової допомоги [8].

Але існують і непорозуміння. Так, ч. 3 ст. 20 КПК України визначає осіб, яким надається безоплатна правова допомога – це підозрюваний та обвинувачений. Виникає питання: у зв'язку з чим законодавець виключив з кола осіб, яким може надаватися безоплатна правова допомога засудженого і виправданого, одночасно вказавши їх як учасників процесу, яким право на захист забезпечується. Пропонуємо ч. 3 ст. 20 КПК України доповнити вказівкою на засудженого та виправданого як учасників процесу, які мають право отримати безоплатну правову допомогу.

Поряд з внесенням у структуру цієї засади кримінального провадження «Забезпечення права на захист» виправданого і засудженого, ст. 20 нового КПК України має ще одну суттєву відмінність від ст. 21 КПК України 1960 р., про яку слід нагадати. У ч. 4 ст. 20 КПК України суб'єктом здійснення захисту вказано представника потерпілого, а суб'єктом отримання захисту – потерпілого. Ми впевнені, що дане формулювання, стосовно вказівки на представника потерпілого і самого потерпілого, суперечить визнаним теоретичним положенням щодо забезпечення підозрюваному, обвинуваченому (підсудному), виправданому, засудженому права на захист. Обґрунтуємо це наступним.

Особами, яким право на захист надається і забезпечується, є підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений (ст. 20 КПК України). Це повністю відповідає головному обов'язку захисника, зазначеному в ч. 1

ст. 45 КПК України: здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого. Це традиційний «класичний» захист, що здійснюється в інтересах осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, і визначає сутність конституційного принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист.

Розглядаючи захист у вузькому значенні слова, ми відносимо діяльність захисника саме до дії принципу забезпечення права на захист тих учасників процесу, які притягуються або притягувалися (маємо на увазі – виправданого) до кримінальної відповідальності, у процесуальних правах яких закріплене право на захист, і це право їм забезпечується. Особливістю вищезазначеного нами принципу є те, що особа, яка здійснює цей захист, іменується «захисником». Саме це відокремлює захисника, як учасника процесу, від інших осіб, які теж надають у процесі провадження юридичну (правову) допомогу, але іншим учасникам процесу і повинні мати у зв'язку з цим інше найменування. Захисник у своїй діяльності використовує передбачені у КПК та в інших законодавчих актах засоби захисту, спрямовані на забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

В юридичній літературі розглядалося питання щодо тактики захисту. Автори висловлюють єдину точку зору, яка заслуговує на підтримку. Так, Т. В. Варфоломеева цілком обґрунтовано відносить тактику захисту до виду діяльності, головним завданням якої є захист прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного [1, с. 80]. Підтримуючи цю точку зору, інші вчені під тактикою захисту розуміють спосіб найбільш раціональної діяльності захисника, спрямований на спростування обвинувачення чи встановлення обставин, що пом'якшують винуватість підсудного [6, с. 138].

У ході кримінального провадження право отримати правову допомогу мають й інші учасники кримінального провадження – потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок. Але надання правової допомоги цим

учасникам процесу діє поза межами принципу забезпечення права на захист. Саме тому особа, яка надає правову допомогу потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку, повинна називатися адвокат-представник.

Адвокат-представник не має процесуального відношення до забезпечення права на захист підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому. В свою чергу, особа, яка здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого – захисник, не повинен мати відношення до надання правової допомоги потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу. Забезпечення участі у процесі представника, яким має бути адвокат, не відноситься до обов'язку суб'єктів, що ведуть кримінальне провадження. Вважаємо, що з ч. 4 ст. 20 КПК України слід виключити вказівку на потерпілого та його представника.

Є незрозумілим і положення, зазначене у частинах 1-2 ст. 58, а також у ч. 1 ст. 63 КПК України, які вказують на захисника як на представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача. Вважаємо, що це неприпустимо, оскільки виникає змішування понять «представник» і «захисник». Адвокат має право виступати в процесі як представник і як захисник. Адвокат – це професія, захисник та представник – це учасники процесу. Безперечно, що одна й та ж особа не може виступати як два учасники процесу одночасно, згідно зі ст. 3 КПК України – це різні учасники процесу. Вважаємо, що перекручування кримінально-процесуальних положень, застосування аналогії та відсутність чіткого визначення процесуального положення кожного з учасників процесу призведе до виникнення проблем у ході практичного застосування норм КПК. Виходячи з вищенаведеного пропонуємо виключити вказівку на захисника, який має право бути представником потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, а вказати, що представником має право бути адвокат.

Що стосується свідка, то, на жаль, новий КПК України в п. 2 ч. 1 ст. 66 вказує на його право лише користуватися правовою допомогою при наданні показань та участі у проведенні інших процесуальних дій. Таке визначення

правової допомоги значно звужує можливості свідка щодо отримання цієї допомоги. З цього приводу ми маємо звернутися до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина *Голованя Ігоря Володимировича* щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) № 23-рп/2009 від 30.09.2009 р., в якому зазначено, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі вільно, без неправомірних обмежень, отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує (наведено зі скороченням) [11]. У зв'язку з цим пропонуємо п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України викласти у такій редакції: «користуватися під час кримінального провадження правовою допомогою представника – адвоката», а ст. 63 доповнити вказівкою на представника свідка.

Прийняття нового КПК України відкриває нову епоху розвитку кримінально-процесуальної науки і практики її застосування. Сподіваємося, що теоретичні розробки новел нового КПК України та практичні напрацювання створять належні гарантії охорони прав і свобод особи у кримінальному процесі.

Список літератури:

1. *Варфоломеева Т. В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева. – К. : Вища шк., 1987. – 151 с.
2. *Головань І. В.* До питання про поняття адвокатської діяльності / І. В. Головань // Адвокат. – 2012. – № 1 (136). – С. 12– 16.
3. Кримінальний процес : підруч. / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90-91. – 19 травня.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р., зі змінами і доп. станом на 01.03.2011 р. / [упоряд. : В. І. Маринів, О. Г. Щило]. – Х. : Право, 2011. – 232 с.
6. *Матвійчук В. К.* Тактика та методика участі адвоката-захисника у судовому слідстві та судових дебатах у кримінальних справах / В. К. Матвійчук, А. В. Закревський / Юрид. наука : наук. юрид. журн. – 2012. – № 3. – С. 135–140.
7. *Мороз І.* Роль і статус адвоката в кримінальному процесі / І. Мороз // Юрид. вісн. України. – 2011. – № 50 (17-23 грудня). – С. 13.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-17 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 03.06.2011 р. № 3460-У1 // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
10. Рішення Конституційного Суду України 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 у справі за

конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

11. Рішення Конституційного Суду України 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.

12. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : научно-практ. комментарий / под общей ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х. : Одиссей, 2005. – 968 с.

Korcheva T. V. К вопросу обеспечения права на защиту лица в уголовном производстве в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины.

В статье, в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины, рассматриваются вопросы, которые носят проблемный характер и касаются обеспечения права на защиту как принципа уголовного производства, определения процессуального статуса некоторых его участников, относящихся к стороне защиты, а также других участников процесса, защищающих свои интересы или интересы других лиц.

Ключевые слова: охрана прав, права и свободы, учасник процесса, уголовное производство, подозреваемый, обвиняемый, осужденный, оправданный, потерпевший, свидетель, адвокат представитель, процессуальный статус.

Korcheva T. V. To the question of the ensuring of the right to protection of person in the criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine.

In the article, in accordance with the new Criminal Procedure Code of Ukraine, the issues that are problematic in nature and relate to the ensuring of the right to protection, as a principle of criminal proceedings, determination of the certain procedural status of some of its participants relating to the party of the defense, as well as other participants the process, protecting their own interests, or the interests of other persons.

Key words: protection of rights, rights and freedoms, participant of a process, criminal procedure, suspected person, accused person, convicted person, acquitted person, victim, witness, representative lawyer, procedural status.